

Geen ontwrichting, maar verlichting

Repliek op 'Biedt Steutels theoretische pedagogiek uitzicht?'

van J. D. Imelman en W. A. J. Meijer

J. W. STEUTEL

*Vakgroep Theoretische en Historische
Pedagogiek van de Vrije Universiteit
Amsterdam*

1 Inleiding

De redactie van *Pedagogische Studiën* heeft mij de gelegenheid geboden te reageren op het sympathieke artikel van J. D. Imelman en W. A. J. Meijer. Van deze gelegenheid maak ik gaarne gebruik. Het aanbod stelt mij in staat om een aantal misverstanden uit de weg te ruimen en een poging te wagen de belangrijkste punten van kritiek te weerleggen. Ik zal deze punten achtereenvolgens bespreken.

2 Herformuleren als betoogtrant?

In mijn proefschrift verdedig ik de stelling dat talrijke oordelen van theoretisch pedagogen verkapte conceptuele uitspraken zijn. Het lijkt op het eerste gezicht alsof deze uitspraken betrekking hebben op de buitentalige werkelijkheid, maar in feite expliciteren deze oordelen de betekenis of het gebruik van centrale pedagogische termen. Conceptuele uitspraken geven geen informatie over opvoedingssituaties, leerprocessen en personen-in-wording, maar beschrijven de semantische regels die vastleggen onder welke condities termen zoals 'opvoeding', 'leren' en 'persoon-in-wording' correct worden gebruikt.

Een eerste bezwaar van Imelman en Meijer spitst zich toe op deze these uit mijn proefschrift. De stelling in kwestie, zo luidt de kritiek van beide auteurs, wordt wel keer op keer geherformuleerd, maar er worden geen argumenten aangedragen om deze these te schrappen.

Nu is het gebruik van de term 'herformuleren' in dit verband enigszins misleidend. 'Herformuleren' betekent ruwweg dat we nogmaals hetzelfde beweren door gebruik te maken van

andere termen. En dat is niet wat ik doe. Door te laten zien dat conceptuele uitspraken betrekking hebben op de betekenis van termen, door voorts aan te tonen dat de betekenis een functie is van het gebruik, en door ten slotte aannemelijk te maken dat dit gebruik geleid wordt door een specifieke klasse van regels, geef ik achtereenvolgens een meer gedetailleerde en nader uitgewerkte beschrijving van het object van theoretisch-pedagogisch onderzoek.

Maar afgezien daarvan; – worden er in mijn werk geen argumenten gegeven ter ondersteuning van de stelling dat talrijke beweringen uit de theoretische pedagogiek verholten conceptuele uitspraken zijn? Het is me, eerlijk gezegd, een raadsel waarom Imelman en Meijer deze mening zijn toegedaan. Met name in het derde hoofdstuk worden verschillende argumenten naar voren gebracht. Ik zal mij beperken tot het belangrijkste argument dat ongeveer op het volgende neerkomt. In de eerste plaats beschrijf ik uitvoerig langs welke wegen conceptuele uitspraken kunnen worden getoetst. Zowel het verifiëren als het falsifiëren van deze oordelen zijn processen *sui generis*. Zij wijken op belangrijke punten af van de gebruikelijke toetsingsprocedures die we in acht nemen bij de bepaling van de waarheidswaarde van empirische uitspraken (vgl. stelling 3). Vervolgens laat ik beargumenteerd zien dat niet alleen vertegenwoordigers van de 'Philosophy of Education', maar ook verschillende fenomenologen hun pedagogische uitspraken langs deze unieke wegen staven (vgl. stelling 2). Welnu, indien conceptuele uitspraken herkenbaar zijn aan de specifieke wijzen waarop zij worden getoetst, en indien deze toetsingsprocedures in de theoretische pedagogiek veelvuldig worden toegepast, of, genuanceerder geformuleerd, indien theoretisch pedagogen regelmatig oordelen vellen die voor dergelijke vormen van toetsing in aanmerking komen, welke conclusie kunnen we dan anders trekken dan de stelling dat talrijke theoretisch-pedagogische uitspraken in feite conceptuele beweringen zijn?

3 Informeren conceptuele uitspraken over de buitentalige werkelijkheid?

Imelman en Meijer erkennen 'dat vele wijsgerig pedagogische uitspraken als conceptuele uitspraken zijn te beschouwen'. Maar, zo voegen zij er waarschuwend aan toe, daarmee is nog geenszins aangenomen 'dat deze uitspraken uitsluitend en alleen op taal betrekking hebben en niets over iets buitentaligs te melden hebben'. Als ik het goed zie, geven zij één argument om deze stelling te onderbouwen. Alhoewel het huns inziens mogelijk is om zinnen uit tal van leer- en studieboeken te trans-formeren in een metataal, is het geenszins zo dat deze boeken louter informeren over semantische regels. Zij brengen de leerlingen tevens op de hoogte van de aard en opbouw van de extratalige werkelijkheid. Afhankelijk van de manier waarop we dit argument van Imelman en Meijer reconstrueren, gaat het òf om een logisch ongeldige redenering (een *non sequitur*), òf om een redenering waarin een foutieve premisse is opgenomen.

In het eerste geval luidt het argument als volgt:

Leerboek L informeert over de buitentalige realiteit.

Dus: De conceptuele uitspraken uit L informeren over de buitentalige realiteit. Deze redenering is zonder toegevoegde premisse(n) evident ongeldig. De conclusie is immers niet logisch deductief afleidbaar uit de premisse. Met evenveel recht zou ik uit dezelfde premisse een geheel andere conclusie kunnen trekken, die in overeenstemming is met de opvatting dat conceptuele uitspraken niets mededelen over de buitentalige werkelijkheid:

L informeert over de buitentalige realiteit.

Dus: L bevat niet alleen conceptuele uitspraken.

In het tweede geval kunnen we de redenering als volgt weergeven:

L bevat louter conceptuele uitspraken.

L informeert over de buitentalige realiteit.

Dus: Minstens één conceptuele uitspraak uit L informeert over de buitentalige realiteit.

Dit argument is logisch valide, maar bevat een onware premisse. Zeker, in vele leerboeken treft men conceptuele uitspraken aan, maar daarnaast worden er talrijke theorieën opgesomd die betrekking hebben op de extratalige werkelijkheid. Zo vindt men in natuurkunde-

boeken talrijke definities van allerhande belangrijke termen, maar eveneens een opsomming van de belangrijkste theorieën die de verschijnselen waarop deze termen betrekking hebben beschrijven en verklaren.

Omdat dit het enige argument van Imelman en Meijer is, en dit tegenargument geen hout snijdt, kunnen we vast blijven houden aan de opvatting dat conceptuele uitspraken geen informatie verschaffen over de buitentalige wereld.

4 Kunnen alle uitspraken als conceptuele uitspraken worden opgevat?

Volgens Imelman en Meijer maken mijn inzichten het mogelijk om allerhande betogen metatalig te interpreteren. Door een beroep te doen op mijn opvattingen, zou men kunnen aantonen dat niet alleen verhandelingen uit de theoretische pedagogiek, maar zelfs natuurkundige, sociaal-pedagogische, onderwijskundige en orthopedagogische geschriften louter zijn samengesteld uit conceptuele uitspraken. De auteurs geven daar zelf een voorbeeld van: net zoals een theoretisch pedagoog pretendeert informatie te verschaffen over de opvoedingswerkelijkheid (objecttaal), maar daadwerkelijk semantische regels articuleert die het gebruik van centrale pedagogische termen normeren (metataal), zou ik de intentie hebben om te informeren over het onderwerp en de methode van de theoretische pedagogiek (objecttaal), terwijl ik in feite slechts iets mededeel over de manier waarop ik termen als 'analytische waarheid', 'semantische regel', 'betekenis' en 'pseudo-objectzin' wens te gebruiken (metataal).

Wat dit voorbeeld betreft: Imelman en Meijer hebben volledig gelijk wanneer zij constateren dat mijn werk talrijke conceptuele uitspraken bevat. Maar dit betekent uiteraard niet, dat *alle* uitspraken uit mijn proefschrift conceptuele oordelen zijn. Daarnaast voltrek ik vele uitspraken die informatie leveren over de vigerende theoretische pedagogiek en de daarbinnen in acht genomen onderzoekprocedures. Neem bij voorbeeld de eerste stelling. Daarin komen termen voor als 'objecttaal', 'metataal' en 'semantische regel'. Het is inderdaad juist dat ik de betekenis van deze termen in mijn boek analyseer en daarmee conceptuele oordelen vel. Maar de stelling zelf is *geen*

conceptueel oordeel. Het is een bewering over de aard van uitspraken die we in theoretisch-pedagogische werken aantreffen. En hetzelfde geldt *mutatis mutandis* voor de tweede en derde stelling. Het is dan ook opvallend dat Imelman en Meijer bij hun poging om mijn werk te herformuleren in metataal eenzijdig selecteren: alleen die uitspraken worden vermeld, die tot de klasse van conceptuele uitspraken behoren. Dit zegt uiteraard nog weinig over de andere uitspraken uit mijn proefschrift. Maar het toont wel aan hoe feilloos Imelman en Meijer conceptuele uitspraken van andere oordelen kunnen onderscheiden!

Wat de verhandelingen uit de theoretische pedagogiek, de sociale pedagogiek, de onderwijskunde en de orthopedagogiek betreft: de meeste werken binnen deze vakgebieden zijn opgebouwd uit verschillende typen uitspraken. Ze bergen niet alleen conceptuele uitspraken, maar ook wisselende aantallen empirische oordelen, evaluatieve uitspraken, ettelijke niet-descriptieve definities, zoals stipulatieve, persuasieve en programmatische definities, en zelfs metafysische spinsels. Ik zie niet in dat mijn werk enige ondersteuning biedt voor de poging om al deze uitspraken te herformuleren als conceptuele beweringen, zoals Imelman en Meijer suggereren. Integendeel, mijn proefschrift kan worden beschouwd als een aanzet om middelen te ontwikkelen die ons in staat stellen deze uitsprakentypen (ondanks hun vaak misleidende grammaticale vermomming) te identificeren en te differentiëren. Het belangrijkste hulpmiddel daartoe, vindt men mijns inziens in de respectievelijke toetsingsprocedures. Want al naar gelang we te maken hebben met empirische, normatieve of conceptuele uitspraken, varieert de wijze waarop wij rechtvaardigen en ondermijnen. In het eerste deel van mijn werk heb ik de toetsingsprocedures beschreven welke kenmerkend zijn voor het beoordelen van conceptuele uitspraken. Mijn boek geeft derhalve geen aanleiding om alle uitspraken als conceptuele oordelen te beschouwen; integendeel, het verschaft ons een middel om deze uitspraken te herkennen en van andere uitspraken te onderscheiden.

5 Leidt de betekenis-als-gebruik theorie tot verdringing van de taal-wereld problematiek?

Volgens Imelman en Meijer vormt de beteke-

nis-als-gebruik theorie de belangrijkste vooronderstelling van mijn werk. Door de aanvaarding van deze betekenis-theorie, en de daarmee gepaard gaande afwijzing van de verwijzings-theorie van de betekenis, zou ik onvoldoende aandacht schenken aan de 'kennistheoretische problematiek van de verhouding taal-wereld', hetgeen mij zou noodzaken 'om over de bedoelingen van de meeste pedagogen te zeggen dat ze hun informatie verkeerd interpreteren'. Alhoewel dit punt een belangrijke schakel vormt in het betoog van Imelman en Meijer, zijn hun opmerkingen daaromtrent tamelijk schaars en bovendien vaag. Als ik het goed zie, schetsen zij een tripartiet verband tussen mijn keuze voor de betekenis-als-gebruik theorie, mijn geringe aandacht voor de taal-wereld problematiek, en mijn metatalige reïnterpretatie van theoretisch-pedagogische teksten. Maar hoe we dit verband precies moeten voorstellen, daarover wordt geen duidelijkheid verschaft. Deswege zal ik mij beperken tot enige kanttekeningen.

Dat de betekenis-als-gebruik theorie zou leiden tot een voorbijgaan aan de problematisering van de relatie tussen taal en werkelijkheid is een misvatting. De interessante gedachten van Wittgenstein over het betekenisvraagstuk, hebben de discussies over de verhouding tussen taal en wereld, tussen concepten en ervaring, juist aangewakkerd. Vele artikelen en boeken zijn daar getuige van. Bovendien heeft men dankzij de betekenis-theorie van Wittgenstein oog gekregen voor de talrijke functies van ons taalgebruik, hetgeen een genuanceerd beeld heeft opgeleverd omtrent de aard en positie van taaldaden waarin wij over de wereld spreken, zoals beschrijven, benoemen, refereren en prediceren. Weliswaar besteed ik in mijn boek weinig aandacht aan de relatie taal-wereld, maar in het licht van de voorgaande opmerkingen zal het duidelijk zijn dat deze ommissie niet te wijten is aan mijn acceptatie van de betekenis-als-gebruik theorie, maar aan het simpele gegeven dat ik geen kans zag deze ingewikkelde en fascinerende problematiek binnen mijn onderzoek op behoorlijke wijze te behandelen.

Ook de stelling dat de keuze voor de betekenis-als-gebruik theorie mij zou nopen tot een metatalige herïnterpretatie van pedagogische geschriften is onjuist. Nergens heb ik beweerd dat theoretisch pedagogen *louter* conceptuele uitspraken voltrekken. Nogmaals, theoretisch-

pedagogische teksten worden bevolkt door een keur van verschillende uitsprakentypen, waaronder oordelen die informatie verschaffen over de opvoedingswerkelijkheid. De betekenis-als-gebruik theorie heeft echter wel een belangrijke bijdrage geleverd tot de identificatie van conceptuele uitspraken. Door de betekenis op te vatten als een functie van het gebruik, heeft men meer en meer belangstelling gekregen voor de semantische maatstaven die dit gebruik reguleren; en het zijn deze regels die de typische toetsingsprocedures mogelijk maken waaraan we conceptuele uitspraken kunnen herkennen. Met andere woorden, de keuze voor de betekenis-als-gebruik theorie creëert geen 'spiralende manier van redeneren' die ons noodzaakt tot een botte metatalige duiding van alle pedagogische uitspraken, maar draagt juist bij tot een verfijnd besef van de specifieke aard van uitsprakentypen.

Daarmee zijn, naar ik meen, de belangrijkste

punten van kritiek weerlegd. Het door mij verdedigde perspectief leidt niet tot een vertekend beeld van de aard en taak der theoretische opvoedkunde, zoals Imelman en Meijer ons voorhouden. Het levert veeleer een bijdrage tot een genuanceerder inzicht in de verschillende functies van pedagogische uitspraken. Het is, anders gezegd, een verlichtend en geen ontwrichtend perspectief.

Curriculum vitae

J. W. Steutel (geb. 1948) studeerde pedagogiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Sinds 1976 is hij als wetenschappelijk medewerker werkzaam in de vakgroep Theoretische en Historische Pedagogiek aan deze universiteit. Hij promoveerde in 1982 op het proefschrift *Opvoeding, vrijheid en omgangstaal*

Adres: Bovenkruier 49, 1035 AC Amsterdam

Manuscript aanvaard 19-10-'82